

Ord. Prof. Dr. Tefvik Sağlam Ve Verem Savaş M¼cadelesi*

Ord. Prof. Dr. Tefvik Sağlam And Struggle Against Tuberculosis

Araş. G¼r. Dr. H¼lya ¼zt¼rk

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fak¼ltesi Tıp Tarihi ve Etik ABD, Eskişehir

*VI Meeting of the International Society for the History of Medicine Barcelona (Spain) 7-10 September 2011 tarihli uluslararası kongrede s¼zli bildiri olarak sunulmuştur.

¼zet

27 Mayıs 1882 g¼n¼ İstanbul ‘da doğmuş olan Tefvik Sağlam, Sadaret şifre Kalemı M¼d¼r¼ Mehmet Salim Bey’in oğludur. Y¼ksek ¼ęrenimini Demirkapı’da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i şahane’de tabip y¼zbařı r¼tbesiyle tamamlamıştır. Mezuniyetinin ardından bir yıl Topkapı Sarayı i¼indeki G¼lhane Tatbikat Hastanesi’nin İ¼ Hastalıkları Kliniği’nde ¼alıřmıřtır. Gerek kitapları ve gerek verdiği eğitim ile modern tıbbıa katkısı tartışılmazdır.

Tefvik Sağlam, T¼rkiye Verem Savaş Derneği’nin kuruculuğunu ve başkanlığını yaparak veremin ülkemizden silinmesi i¼in b¼y¼k başarılar sağlamıştır. 1927’de, Dr. Tefvik İsmail G¼kçe ile beraber *İstanbul Verem M¼cadelesi Cemiyeti* adlı bir dernek kurmuştur. Kurulmasını sağladığı senatoryumlar, dispanserler ile İstanbul’da etkin bir m¼cadele başlatmış; ardından Anadolu’da şubeler kurmaya başlamıştır.

Verem Savaş M¼cadelesi adlı eser 39 sayfadan oluşmaktadır. 1944 yılında Ankara’da Maarif Matbaasında 6580 adet basılmıştır. Kitapta veremin ne olduğu anlatıldıktan sonra belirtileri üst¼nde durulmuştur. Çocuklarda verem ve bunun belirtileri olarak iştahsızlık, tartıdan d¼řme, ateş, balgam, kan t¼k¼rme gibi mevzular a¼ıklanmaya ¼alıřılmıřtır. Veremin tanınması, tedavisi ve bu konuda mevcut dispanserler, hastaneler tanıtıldıktan sonra ülkemizde veremle m¼cadele doğrultusunda yapılan ¼alıřmalar a¼ıklanmıřtır.

Geçmişten bu yana t¼m d¼nyada pek ¼ok harabiyete neden olan bu hastalığın tanınması; bu hastalığı teşhis ve tedavide b¼y¼k ¼nem arz etmektedir. Bu doğrultuda Tefvik Sağlam tarafından yazılan bu eserin incelenmesi g¼n¼m¼z tıbbı i¼in de ¼nemli bilgiler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefvik Sağlam, verem, cumhuriyet d¼nemi, sağlık

Abstract

Born in Istanbul on May 27, 1882, Tefvik Sağlam received higher education at Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i şahane (Imperial School of Medicine) in Demirkapı, and graduated as a medical officer with the rank of captain. One year after his graduation, he worked in the Internal Diseases Clinic of G¼lhane Hospital. Through the books he wrote and education he gave, Tefvik Sağlam made significant contributions to modern medicine.

As the founder and head of the Association for Struggle against Tuberculosis, Tefvik Sağlam contributed a lot to the eradication of tuberculosis in our country. Together with Dr. Tefvik İsmail G¼kçe, Tefvik Sağlam founded an association named “Istanbul Association for Struggle against Tuberculosis” in 1927. He initiated an effective fight in Istanbul owing to the active role he assumed in the foundation of sanatoriums and dispensaries; and then he started opening units in other parts of Anatolia.

His work titled *Struggle Against Tuberculosis* consists of 39 pages. It was printed in 6580 copies at Maarif Printing House in Ankara in 1944. After defining what tuberculosis is, he focuses on the symptoms. Then he explains tuberculosis in children and mentions loss of appetite, weight loss, fever, phlegm and hemoptysis as symptoms of tuberculosis in children. He continues with diagnosis and treatment of tuberculosis, names the dispensaries and hospitals working in this field, and finally explains the endeavors to fight against tuberculosis in our country.

In order to diagnose and treat tuberculosis, it is of importance to know the details of this disease that has caused great harm so far. In this respect, a study on this work written by Tefvik Sağlam would provide significant information to modern medical practices.

Key words: Tefvik Sağlam, tuberculosis, republic period, health

TEVFİK SAĞLAM VE VEREM SAVAŞ MÜCADELESİ

1. TEVFİK SAĞLAM'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ:

27 Mayıs 1882 tarihinde, İstanbullu bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğmuştur. Babası Sadaret Şifre Kalemi Müdürü Mehmet Salim Bey, annesi ise Nevber Hanım'dır. (1) 1895'de Sarayburnu Demirkapı'da bulunan Askeri Tıbbiye İdadisi'ne girmiştir. Askeri Tıbbiye Mektebi'nden 1903'de asker yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Bir yıl Gülhane Kliniği'ne devam edip, burada Süleyman Numan Hoca'nın yanında İç Hastalıkları Kliniği ve laboratuvarında çalışmıştır. 1904'de Gülhane Dahiliye Kliniği'ne asistan olarak seçilmiş ve 1906'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane İç Hastalıkları Muallim Muavinliği sınavını kazanarak, Gülhane'den ayrılmış, askeri ve sivil tıp okullarının birleştirilmesi ile oluşan Dar'ül Fünun Tıp Fakültesi'nin 3. İç Hastalıkları Kliniği'nde Süleyman Numan Hoca'nın yanında laboratuvar şefi olmuştur(1,2). 1912 yılında Binbaşılığa yükselerek Balkan Harbi'nde Sıhhiye Bölüğü'nde başhekim olarak çalışmıştır. 1915'de, henüz 32 yaşında iken İstanbul'da bulunan 2. Ordunun Başhekimi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sona erince, Şark Orduları Grubu Müfettişliğinden ayrılıp İstanbul'a dönmüştür. 1919 yılında Tıp Fakültesi iç hastalıkları öğretim kadrosuna katılmıştır. Aynı yıl İstanbul'da çıkan veba salgınında Sağlık Müdürlüğü bünyesinde kurulan Veba Komisyonu'nda çalışmıştır. 1922 yılında Ankara Cebeci Hastanesi Dahiliye ve İntaniye Kliniği Şefliğine getirilmiş, 1923 Ocağında İzmir hastanesi Dahiliye Şefliğine atanmıştır. Bunun yanında I. Milli Türk Tıp Kongresi'nin gerçekleştirilmesinde Genel Sekreter olarak görev almış, Türk Kodeksi Hazırlama Komisyonu'nda yer almıştır(1).

Tabip odasının kurucu başkanı Tevfik Salim Paşa, Kurtuluş Savaşında önemli katkılar yapmış bir "muallim"dir. İstanbul'dan Anadolu'ya giden hekim kafilesi içinde olan İstanbul Harbiye Nezareti Sıhhi Harp Tarihi Komisyon Başkanı Tevfik Salim Bey Ankara'da Sıhhiye Başkanlığı'na getirilmiş, Ocak 1921'de ise görevden alınmıştır. Tevfik Salim Paşa yetenekli, deneyimli, başarılı ve örgütlülüğe yatkın bir kişilik olmuştur. Bir Demokratik Kitle Örgütü olan Türk Tabipleri Birliğinde 1896 medikopolitik konulara olan ilgisini yalnızca Etibba Odası kurucu başkanlığı ile değil, Belediye Meclisi üyeliği yaparak da göstermiştir(3).

1926 yılında Tıp Fakültesi Dahiliye Kliniği profesörlüğüne seçilmiştir. 1927 yılında İstanbul'da Verem Savaş Derneği'nin üyesi olmuştur. 1929 yılında yeni kurulan İstanbul Etibba Odası Başkanı olmuş, 1931 yılında bu göreve yeniden seçilmiştir. 1933 Üniversite Reformu ile Dar'ül Fünun'un kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi kurulduğunda, Tıp Fakültesi 2. Dahiliye Kliniği Ordinaryüs Profesörlüğüne ve Fakülte Dekanlığı'na atanmış,(4) 1934 yılında, 1933

Üniversite Reformu çerçevesinde Almanya'dan davet edilen Ord. Prof. Dr. Erich Frank'ın, İç Hastalıkları Kliniği direktörlüğüne atanması girişiminin başladığı süreçte üniversiteden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Bu tarihler kadın hekimlerin ülkemizde çalışması çok hoş karşılanmamaktaydı. Bu aşamalardan geçmeye çalışan bir kadın hekimimiz Dr. Küley, 1936'da Haydarpaşa Numune Hastanesi açılınca Prof. Tefvik Sağlam'ın yanında görevlendirilmiştir. Dr. Küley, hastanede çalışmaya başladıktan sonra, 1937-1938 yılları arasında Viyana, Berlin, Düsseldorf ve Törensheide Sanatoryumunda inceleme gezilerinde bulunmuştur. Öğrenci çokluğundan dolayı 1942 yılında üçüncü bir Dahiliye kliniği açılıp Tefvik Sağlam bu kliniğin başına getirilince, dahiliye kliniği servis şefi olarak 1943 yılına kadar servisi tek başına yönetmiştir. Aynı yıl Tefvik Sağlam'ın desteği ile birlikte üniversite kadrosuna geçmek için uğraşmıştır(5,6,7). Görülüyor ki zamanın ortak düşüncesi olan bayan hekim karşıtlığı görüşünü benimsememiştir.

Tefvik Sağlam'ın ülkemiz için yaptığı diğer bir yenilik Türkiye'de ilk histoplazmoz tanısı, 1943 yılında Dr. Tefvik Sağlam tarafından Rizeli bir hastaya postmortem olarak histopatolojik bulgular ile koymuş olmasıdır(8). Ayrıca Ankara Tıp Fakültesi'nin Kurulması Hakkında Kanun'un çıkmasından, ilk bina inşaatının temelinin atılmasına varıncaya kadar her aşamasında gördüğümüz H.A.Yücel'in başkanlığında Ankara Tıp Fakültesi'nin açılmasına yönelik hazırlıkları yürütecek komisyonda Tefvik Sağlam, Ankara Fen Fakültesi Dekanı Prof. Hayri Dener ve Prof. Hikmet Birand, M.E.B. Müsteşarı İhsan Sungu, M.S.B. Sağlık Dairesi Başkanı Tümgeneral Dr. Abdülkadir Noyan, Gülhane Başhekimisi Prof. Dr. Zeki Haki Pamir ve Yüksek Öğretim Genel Müdürü Necmettin Halil gibi şahsiyetlerin de yer aldığını görmekteyiz(9,10).

81 yıllık hayat sürmüş olan Tefvik Sağlam, İstanbul Tabip Odası Başkanlığı, Hekimler Dostluk ve Yardımlaşma Cemiyeti'nin kuruculuğu, İstanbul Verem Savaş Derneği kuruculuğu, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Tıp Fakültesi Dekanlığı, Yüksek Sağlık Şurası Üyeliği, Milli Savunma Bakanlığı Ordular Sıhhiye Dairesi Başkanlığı, Gülhane Hastanesi Başhekimliği, Haydarpaşa Numune Hastanesi - Cebeci Hastanesi ve İzmir Hastanesi hekimlikleri görevlerini sığdırmanın yanında; kendini toplumun sağlık sorunlarının çözümüne adanmış bir şahsiyet olmuştur.

2. VEREM TARİHİ VE TÜRKİYE’DE GELİŞİMİ

Tüberküloz etkenlerinin varlığı insanın varoluşundan daha eskilere dayanmaktadır. Hastalığın varlığı ise insanoğlunun toplu yaşama geçmesiyle fark edilebilmiştir. Hastalığa karşı alınacak önlemleri, korunma ve tedavi yöntemlerinin uygulanabilmesini sağlayabilmek ve enfeksiyon hastalıklarında etkenini bilmek, tanımlanmak gerekmektedir. Bu bilgilerin elde edilmesi için geçen süre on binlerce asıra ve sayısını düşleyemediğimiz kadar cana mâl olmuştur. Tüberküloz, bütün kıtalarda, ülkelerde bulunan bir hastalık olmuştur. Günümüzde hâlâ tek mikroorganizmanın yaptığı en çok öldüren bulaşıcı hastalıklar arasında gösterilebilir(11,12).

M.Ö. 2250 yıllarında yazılan Hammurabi Kanunlarından anlaşıldığına göre, dönemin mistik anlayışı dışında verem ilahi bir ceza olarak algılanmaktadır(L.W.King). Buharalı İbni Sina (M.S. 980-1038) hastalığın insandan insana bulaşabileceğini, çocuk emziren veremlilerin tedavi edilmesi gerekliliğini ‘El-kanun fı’t- tıbb’ adlı eserinde yazmıştır. Ayrıca verem tedavisinde gül suyu ve gül şerbeti kullanılmasının faydalı olacağını belirtmiştir(11).

15. ve 17. yy Rönesans döneminde anatomik çalışmalara izin verilmesi, hastalıkların etiyolojisinin anlaşılmasında büyük etkisi olmuştur. Andres Vesalius’un çalışmalarında Tüberküloz’lu hastaların otopsilerinde kaviter lezyonlarının bulunduğu bildirilmiştir(13). Yaklaşık 300 yıldan beri Tüberküloz’un insandan insana bulaşabileceği düşüncesi varolduğu halde deneysel olarak gösterilememiştir. 5 Aralık 1865 tarihinde Jean Antoine Willemin, Paris Tıp Akademisi’nde yaptığı sunumda ‘tüberkülozun sebebi bir mikrop, bir germdir, bu hastalık mikrobu, hastalandırdığı dokularda bulunmaktadır ve burada çoğalarak hastalığa sebep olmaktadır’ demiştir(13).

Bizdeki duruma bakacak olursak Osmanlı padişahı II. Mahmut ve I. Abdülmecit’in verem nedeniyle öldükleri bilinmektedir(12). Ayrıca II. Abdülhamit padişahlığı sırasında iştahını kaybetmiş ve uzun süren ateşli bir hastalık geçirmiştir. Durumu düzelmeyince Almanya’dan hekimler getirilmiştir. Hastalığını tarif eden en belirgin hastalık tüberkülozdur(14). Tüberkülinin, tedavi amacıyla kullandığını açıklanmasından sonra gelişmelerin yerinde incelenmesini isteyen II. Abdülhamit bir sağlık heyetini Berlin’e göndermiştir. İnceleme yapan heyet tüberkülinin faydaları yanında zararlı da olabileceğini bildirmişlerdir. Bu doğrultuda Padişahın emri ile veremin yayılmasını önleyici tedbirler alınmış, verem hastanesinin kurulması fikri doğmuştur(11,12). Abdülhamit döneminde Dr. Alonitis, tüberküloza karşı bir savaş derneğinin kurulmasını, Rus hastanesi hekimlerinden Dr. Stchepatiev de Marmara Denizi’ndeki Prens adalarının birinde veremliler için sanatoryum yapılmasını önermişlerdir(12)

Yine Abdülhamit'in bu çabaları doğrultusunda Paris'te 1906 yılında yapılan ilk uluslar arası tüberküloz kongresine bizden de delegeler gitmiştir. Ülkemizi kongrede temsilen Besim Ömer Paşa katılmıştır. 1914 tarihinden itibaren veremden ölenlerin ihbarı zorunlu olmuştur. I. Dünya savaşı sırasındaki açlık, yoksulluk ve felaketler sebebiyle Osmanlı'da veremli hasta sayısı artmıştır. İlk dispanser, Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti adı altında 1918 tarihinde kurulmuştur. Derneğin başkanlığına Dr. Besim Ömer Paşa seçilmiştir(15).

3. TEVFIK SAĞLAM'IN VEREM SAVAŞ MÜCADELESİ ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sağlam, 1934 yılında uzun yıllar sürdüreceği İstanbul Verem Savaş Derneği Başkanlığı'nı üstlenmiştir(11,16). 1936 yılında yeni kurulmakta olan Haydarpaşa Numune Hastanesi Dahiliye Kliniği Şefliği'ne atanmış, 1940 yılında Sağlık Bakanlığı Yüksek Sağlık Şurası üyeliğine getirilmiştir. 1942 Mayıs'ında Tıp Fakültesinde yeniden açılan 3. Dahiliye Kliniği ordinaryüs profesörlüğüne getirilmiştir. Sağlık Bakanlığı tarafından Kuduz Enstitüsü olarak kullanıldıktan sonra boşaltılan pavyonu sıfırdan başlayarak modern bir 3. Dahiliye Kliniği haline getirmiştir. 1942 yazında Üniversite Rektörlüğüne tayin olmuş ve 1943 yılında İstanbul Verem Savaş Derneği'nin başkanlığını üstlenmiştir. 1946 yılında 49369 sayılı Üniversitelerin Muhtariyeti Kanunu'nun çıkarılmasını sağlayarak aynı yıl rektörlükten ayrılmıştır. 1948 yılında, o yıllarda ülkemizde yılda on binlerce can almakta olan Türk Verem Savaş Derneği'ne gelir sağlayıcı ilk kanunun çıkarılmasını sağlamıştır. 1949 yılında, ölünceye kadar sürdüreceği bir görev olan UNESCO Türk Milli Komisyonu Başkanlığına seçilmiştir.

Ülkemizde tüberküloz alanında en çok çalışmayı Tevfik Sağlam'ın yapmış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tevfik Sağlam'ın tüberküloz alanına yönelmesine kendisinin de tüberküloz hastalığına yakalanması etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Sağlam'ın tüberküloz alanına yönelmesinin bir diğer sebebi, I. Dünya Savaşı süresinde III. Ordu'da başarıyla sürdürdüğü tifüs mücadelesinde kazandığı deneyimlerdir. Diğer önemli neden ise Tevfik Sağlam'ın eşi Naile Hanım ile evlenebilmek olmuştur. Naile Hanım, batı usulü yetişmiş, varlıklı bir aileye mensup çok güzel bir kadındı. Çevresinde kendisiyle evlenmek isteyen çok kişi vardı ancak o sıralar Naile Hanım tüberküloza yakalanmıştı. Tevfik Sağlam müstakbel eşine “Sizi ancak ben rahat yaşatabilirim” sözünü vermiş ve bu sözünü ömrü boyunca tutmaya çalışmıştır. 1925-1927'de yapılan Milli Türk Tıp Kongrelerine esas konu olarak tüberkülozu aldırması ve II. Kongrede konunun raportörü de olmuştur. 1927'de “İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti”nin kurulmasına önyak olmuş ve 1936'da ölümüne kadar da başkanlığını yapmıştır(17).

Tevfik Sağlam Verem Savaşı süresince aynı adlı bir de kitap yazmıştır. Kitabı, İstanbul Üniversitesi'nde rektör ve Üçüncü İç Hastalıkları Kliniği ordinaryüs profesörüyken kaleme aldığını ve kitabın İyi Yaşam Serisi:4 içerisinde ve Ankara'da 1944 yılında Maarif Matbaasında basılmış olduğunu öğrenmekteyiz. 39 sayfadan oluşan kitap, 14 bölüm ihtiva etmektedir(18).

Kitap başlıca on dört fasıldan oluşmaktadır:

Birinci fasılda, Verem'in tüm dünyaya vermiş olduğu zararlar ve haraplıkları ortaya koyabilmek için istatistiki verilere başvurulmuştur. Ülkemizde Adana, Afyon, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Manisa, Samsun, Tekirdağ olmak üzere 21 vilayette akciğer vereminden ölümlerin sayısının toplam nüfusun %20 sine yakın olduğu istatistiklerden anlaşılmaktadır. Bu istatistiklere rağmen ülkemizde verem afetinin ilgisizce karşılandığı vurgulayan Tevfik Sağlam, eğer bu hastalığın tedavisi mümkün olmasaydı ilgisiz kalılabileceğini ancak bu illetle yoğun bir şekilde mücadele eden devletlerin bu illeti büyük ölçüde yok ettiklerini söylemiş ve örnek olarak da Almanya, Amerika, Fransa, İtalya'yı vermiştir(18).

İkinci fasılda, Verem'in nasıl bir hastalık olduğu üstünde durulmuştur. Verem hastalığı, verem mikrobu'nun vücutta yaptığı bir hastalıktır. Verem mikrobu, basil denilen uzun çomak şeklindeki mikroplardandır. Bunun için buna verem basili ya da ortaya çıkarmanın büyük adıyla Koch Basili adı verilmektedir. Verem basilinın boyunun bir milimetrenin 1,3-3,5'i kadar olduğunu belirtmiştir. Hareketsiz olan bu basilin diğer pek çok mikroplar gibi tekrar üretilbildiğini ve hayvanlardan insanlara hastalığı getirebildiğini söylemiş ve veremin hangi yollarla bulaştığını da tek tek açıklamıştır. Hastalık tozla, yiyeceklerle hatta teneffüsle bulaşabilen bir hastalık olduğunu vurgulamış ve anne babaların çocuklarıyla temas içine girerken eğer basili taşıyorlarsa bulaştırabileceklerini söylemiştir. Aslında çocukların anne babadan dünyaya gelirken bu mikroba dirençli olduklarını ama dirençli olmayanlar için bu mikrobu hastalık saçtığını ve kişilerin daha dikkatli olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu mikrobu diğerlerinden farklı olarak dışını kaplayan balmumundan bir zarı vardır. Tevfik Sağlam verem basilinın kimlerde ve hangi hayvanlarda hastalık husule getirdiğini de açıklamıştır.

Üçüncü fasılda ise, V. Piraguet'in deri deneyi anlatılmıştır. Deneye göre; kolun iç tarafı ortası eter veyahut alkol ile silinir. Hususi bir iğne ile delerek derinin en sathi tabakası açılır. Bu birbirinden bir santimetre uzaklıkta üç noktada yapılır. Üst ve alt deliklere birer damla tüberkülin konulur. Orta deliğe hiç bir şey konmaz. 24-48 saat sonra bu bölgelerde kırmızılık ve kabarıklık oluşursa reaksiyon müspet demektir. Ortadaki delik kontrol içindir. Bu test vereme

hiç bulaşmamış insanlarda doğrudan doğruya tüberkülin şırınga edildiği halde bile yersel ve genel bir etki olmaz. Eğer vücutta verem afeti varsa, tüberkülinin yüzde binde bir mahlulü bile gayet şiddetli bir reaksiyon yaratabilir. Bu deneyi uzun uzun anlattıktan sonra birçok bulaşıcı hastalıkta bağışıklığın olduğunu ve hastalığa bir kez yakalananın bir daha geçirmeyeceğini ancak veremde böyle bir bağışıklığın olmadığını söylemiştir. Ayrıca verem basili vücuda girdikten sonra, o güne kadar hiç mikrop bulaşmamış bir vücut ise ilk oturduğu yerde küçük bir odak yapar ki bu ilk odak olarak adlandırılır. Bu ilk devreden sonra basiller lenfa yoluyla kana geçer ve tüm vücuda dağılır. Bu, hastalığın ikinci evresi olan genelleşmedir. Bu basiller vücutta iyice yerleşerek giderek etraflarını bozarlar ve ilerlemeye devam ederler. Akciğerlerden aşağı-yukarı giden basiller gırtlığa ulaştıklarında burada meydana getirdikleri, hastalığın üçüncü evresidir. Yine bu fasıl içersinde veremin nasıl kendini gösterdiği açıklanmıştır. Kırıklık, kuvvetsizlik, kan tükürme, ateş gibi belirtileri bulunan hastalığın çocuklarda meydana gelişi ise dördüncü fasılı oluşturmaktadır(18):

Çocuklarda veremin sinsi başladığını ve böyle devam ettiğini söylemek mümkündür. 3-4 hafta sonra halsizlik, iştahsızlık husule gelir, öksürük ve ateş kendini gösterir. Bazen de verem bilhassa akciğer veremi hastalığı çocuklarda sebepli sebepsiz birtakım alevlenmelerle ortaya çıktığını söyleyen Tefik Sağlam bu belirtileri iyi bilmenin erken tedavi için yol alabilmek adına ne kadar önemli olduğu üstünde durmuş ve bu belirtilerden : Beşinci fasılda iştahsızlığı , Altıncı fasılda tartıdan düşmeyi, Yedinci fasılda ateşlenmeyi, Sekizinci fasılda balgamı, Dokuzuncu fasılda kan tükürmeyi ve nasıl husule geldiklerini sıralamış ve açıklamıştır. Bu belirtilerle karşılaşıldığında hangi yolun izlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur(18).

Onuncu fasıl, veremin tanınabilmesiyle ilgilidir. Akciğer vereminin başlangıcının 1900'lü yılların başında daha zor olduğunu ama giderek gelişme kaydedildiğini ve kolay tespit edilebildiğini söylemiştir. Özellikle röntgen muayenesi ile insanda teşhisin çok kolay olduğunu söyleyen Tefik Sağlam, her kişinin hiç olmazsa yılda bir kez muayene edilmesi gerekliliğini söylemiştir(18).

On birinci fasıl, veremin tedavi yöntemlerini açıklaması nedeniyle önemlidir. Tefik Sağlam'a göre, vücut içinde yerleşmiş verem basillerini öldürecek, bu suretle veremi kökünden iyi edecek ilaç henüz bulunamamıştır. Bu halde verem tedavisinde yapabileceğimiz savaşta vücudun kuvvetlendirilmesi ve verem tedavisinde gerekli tüm usullerin uygulanmasına devam edilmesi gerekmektedir. Verem vücut için bir yangındır ve onu dizginleyebilmek için iyi istirahat etmek gerekmektedir. Ayrıca bu hastalık için iyi ve kaliteli nefes almak gerektiğinden açık ve temiz havanın büyük önem arz ettiğini belirtmiştir. Akciğer veremini tedavi etmek için

pnömotoraks hekim tarafından suni olarak uygulanabileceğini belirten Tefvik Sağlam, bu yöntemin çok faydalı olduğunu belirttikten sonra tüm dünyada da tatbik edildiğinin üzerinde durmuştur. Kollaps tedaviler içerisinde en yaygın olmasına rağmen, bu yöntemin uygulanamadığı iki durum vardır. Eğer iki zar birbirine yapışmış ise arasına hava göndermek mümkün değildir. Veyahut iki zar büsbütün kapalı değilse bile bazı yerlerde ufak tefek yapışıklıklar olabilir. Bu durumlarda bu yöntemin uygulanamayacağını söyleyen Tefvik Sağlam, hasta için bir de günlük yaşam kürü planlamıştır ve bunu da kitap içerisinde tabloştürmüştür. Verem vücuda ağır bir harabiyet sağladığı için kişi kuvvetli gıdalarla, bol istirahat ve temiz havayla desteklenmelidir(18).

On ikinci fasıl koruyucu tedaviler hakkında bilgiler içermektedir. Tefvik Sağlam memleketimizde bu illetle savaşın yeni başladığını belirttikten sonra bu hastalıkla mücadelede başlıca şu yöntemlerin izlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Öncelikle diğer bulaşıcı hastalıklarda uygulanan tüm tedbirlerin burada da tatbikinin yapılmasını, hastaların mümkün olduğunca erken bulunmaları gerektiğini, hastayı etrafı için zararsız hale getirmek gerektiğini, hastalara en uygun şartlar altında tedavi olunmak imkanını vermek suretiyle hastaların hemen iyi olmalarını sağlamak ve etraflarını koruma tedbirlerini yapmayanların derhal tecrid altına alınmalarını vurgulamıştır(18).

On üçüncü fasılda, verem dispanserlerinin yalnızca veremlilerin teşhis ve muayene ve tedavi edilen yerler olmadığını, verem savaşının en esaslı işlerinin buradan düzenlendiğini söylemiştir. Bu dispanserlerin şehirlerde, köylerde ve nüfusa göre yapılandırıldıklarını belirttikten sonra bu dispanserlerin buldukları yerleri devamlı kontrol altında tutulduğunu, teşhis tedavileri süratli bir şekilde yerine getirdiklerini ancak kişi iyileşse bile kişi üzerindeki kontrolü devam ettirdikleri üzerinde de durulmuştur. Henüz tutulmamış ama çevresinde ve ailesinde böyle bir hastalığı olanlarla birlikte yaşayanlar ile durumu verem illetine müsait olan kişiler üzerinde de denetim yürütülmüştür. On üçüncü bölümle bağlantılı olarak On dördüncü fasılda verem savaşının temeli olan verem dispanserlerinin üst katı olarak adlandırılan verem hastaneleri hakkında bilgilendirilmeye gidilmiştir. Bu müesseselerin amacı uygun şartlar altında hastayı tedavi ederken tedavi süresini mümkün olduğu kadar azaltmak ve hastaların çevrelerine verdiği zararı en aza indirebilmek olmuştur. Verem hastanelerinin büyük şehirler yakınlarına yapılması lazım geldiği halde, temiz hava önemli olduğu için ekseriyetle iyi bir iklime malik olan yerlere yapıldığını söylemek mümkündür(18).

Son fasılda ise bizdeki verem savaşı üstünde durulmuştur. Ülkemizde bu illetle henüz yeni mücadeleye başlandığı söylenmiş ve ülkemizin diğer ülkelerden geri olduğu

vurgulanmıştır. Öyle ki ülkemizde bu hastalığın ehemmiyetinin henüz kavranamadığına değinen Tefvik Sağlam, sağlık ve sosyal yardım çerçevesinde 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda konuyla ilgili düzenlemeler olduğunu belirtmiştir. Kanunun 113 ve 121 maddelerinde bu hastalık ve uygulanması gerekenler açıklanmış ve verem ülkemizde ihbarı zorunlu hastalıklar içerisinde gösterilmiştir. Yine kanun bu kişileri bazı mesleklerden men etmektedir. Ülkemizde yine bu hastalıkla mücadele için sanatoryum ve dispanserlerin kurulmaya başlandığını ancak daha sayılarının çok az olduğunu söyleyen Tefvik Sağlam'ın tespitlerine göre ilerlemiş memleketlerin ölçüsünde bu hastalıkla mücadele edebilmek için 200 dispanser ve 10000 yatağa ihtiyacımız varken, şu anda 8 dispanser ve 1200 yatağa sahip ülkemizin bu konuyla daha yakından ilgilenmesi gerekmektedir. Bu hastalıkla mücadelenin bir ekip işi olduğunu da unutmamak gerekir. Bu mücadelenin sadece hekimle değil, hemşiresiyle yürütülmesi de önemlidir(18).

Ülkemizde 1940'lı yıllardan sonra “Verem hastalığı ilerliyor mu, yoksa geriliyor mu? ” sorusunun yanıtına baktığımızda özellikle Tefvik Sağlam ile başlayan bu mücadelenin büyük bir başarıyla yürütüldüğünü ve vereme yakalananların oranının giderek azaldığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra verem hastalığına yakalanmanın az olması yanında tedavisinin daha çabuk cevap verdiği ve tekrar nüksetmesinin eskiye nazaran azaldığı, kişilerin daha dirençli oldukları gözlemlenmiştir(19).

Verem hemen her devresinde iyi edilebilen bir hastalık olduğundan, veremi tedavi etmek ve veremli hastaların ızdıraplarını en az seviyeye indirmek çok önemlidir. Verem hastalığını büsbütün ortadan kaldırmak mümkündür. Ancak bunun için veremin erken tanınması, teşhis edilebilmesi, hastanın uygun bir tedavi altına alınması gerekir. Böylece sadece veremli hastayı kurtararak onun ocağını kurtarmış olmayız, aynı zamanda etrafına da bulaşma tehlikesinden kurtarıyoruz.

Bu eser, yirminci yüzyılın önemli hastalıklarından olan veremin Tefvik Sağlam tarafından etraflıca incelendiği ve toplum sağlığı ya da halk sağlığı çerçevesinde değerlendirildiği, önemli çalışmalar içerisinde gösterilebilir. Şöyle ki, verem zor bir hastalıktır ancak önlemeden önce kişileri tespit edip toplumdan tecrid edilmesi tutumunu, günümüzün popüler anlayışı olan hastalıklara yakalanmadan tedbir almak yani koruyucu hekimlik çerçevesinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Namal,A., Aras,Ş., Yürür,G., “İstanbul Üniversitesi Rektörlerinden Tevfik Salim Sağlam”, Nobel Medicus Online Dergi.
2. Sağlam, T(1981). Nasıl Okudum?,(Hazırlayan: Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil), İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Atatürk’ün 100. Doğum Yılı Kutlama Yayınları(4),İstanbul;1vd.
3. Berber,M.S(2209). Demokratik Kitle Örgütü Olarak Türk Tabipleri Birliği. Türk Kütüphaneciliği 23(4),s.894-901.
4. Gökçe, A.N(1992).“1933 Üniversite Reformuna Kadar İstanbul Tıp Fakültesi Reisleri, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi, Cilt 62, Sayı:4,s:446-449.
5. Atıcı, E., Erer, S.(2009). “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci Ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi’nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 35 (2) 107-111.
6. Özeke, T(1999). “Çocuk Hekimi Gözüyle Yaşlılık”, Türk Geriatri Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s.90-91
7. Naymansoy, G(2010). “Türk Bilim Kadınları Ve Bilime Katkıları”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Http://Sbe.Gantep.Edu.Tr), 9(1):203-232.
8. Turhan, V(2009). Tennessee (Abd)’Den Türkiye’ye Histoplazmozun Öyküsü, *Mikrobiyol Bul;* 43: 339-351.
9. Arda, B(1996). “Atatürk Türkiye’sinde İlk Tıp Fakültesinin Kuruluşu”, Ankara Tıp Fakültesi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası Cilt 49, Sayı 1.s.1vd.
10. Oğuz, NY, Erdemli,E.A., Tekelioğlu,M. Türkiye'nin İlk Kadın Tıp Profesörü: Kâmile Şevki Mutlu). www.yaseminyalim.com/wp-content/uploads/2008/07/99.doc
11. Seber, E(2010). “Tüberkülozun Dünü”, Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksek Okulu, Ankem Dergisi24(Ek-2), İstanbul: s:52-60.
12. İzzettin, BY. “Tüberküloz Tarihi” , Klinik Gelişim, İstanbul, s.8.
13. Erdem A(2006). Dünya Ve Türk Tıp Tarihi, Güneş Kitabevi, Ankara, s.114-115.
14. Osmanoğlu, A(1984). Babam Sultanhamid. Hatıralarım, Selçuk Yayınları, Kent Kitapevi, İstanbul, 1vd.
15. Unat, EK(1979). “Osmanlı İmparatorluğunun Son 40 Yılında Türkiye’nin Tüberküloz Tarihçesi Üzerine”, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi(10) :273-84.
16. Oğuz, D(2004). “5-24 Ay Arası Sağlıklı Çocuklarda Bcg Aşısının Tüberkülin Deri Testine Etkisinin Araştırılması”, İstanbul,1vd.
17. Yenal, F(2000). “Pnömojinin Tarihçesi”, Solunum Dergisi(2):73-75.
18. Sağlam T(1944). Verem Savaşı. İyi Yaşam Serisi:4. Ankara: Maarif Matbaası, s.1-39.
19. Anđ, Ö, Uzun, M(1998). “Türkiye’de Tüberkülozun Son Durumu”, Klinik Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, s.3-5.